

I. ULUSLARARASI **HACI BEKTAŞ VELİ** SEMPOZYUMU

07-09 MAYIS 2010 ÇORUM

Cilt I

HİTİT ÜNİVERSİTESİ
HACI BEKTAŞ VELİ ARAŞTIRMA ve UYGULAMA MERKEZİ

I. Uluslararası
Hacı Bektaş Veli
Sempozyumu

YAYIN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Osman EĞRİ
Doç. Dr. Mehmet EVKURAN
Yrd. Doç. Dr. Muammer CENGİL
Yrd. Doç. Dr. Adem KORUKCU

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Prof. Dr. Osman EĞRİ
Doç. Dr. Mehmet EVKURAN
Yrd. Doç. Dr. Muammer CENGİL
Yrd. Doç. Dr. Habib AKDOĞAN
Yrd. Doç. Dr. Adem KORUKCU
Yrd. Doç. Dr. Merin UÇAR
Öğr. Gör. Veysel DİNLER
Haydar GÖZÜYLMAZ
Mustafa YÖNDEMLİ
Ceyhun Ulaş SOLMAZ
Ramazan GÜL
Fatih AKMAN
İshak DEMİR
Hatice KIR

TASARIM & BASKI

SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti.
Cevizlidere Cad. 1237. Sok. No: 1/17 Balgat/ANKARA
Tel: 0312 472 37 73
www.sfn.com.tr

DAĞITIM

Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Merkezi
Mimar Sinan Mahallesi 3. Cadde İlahiyat Fakültesi B Blok 3. Kat PK19100 ÇORUM
Tel: 0364 234 63 58 /1144-1145 web: <http://hbektas.hitit.edu.tr>

I. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu –Sempozyum Bildirileri-

Baskı Yeri ve Yılı: Ankara 2011

ISBN: 978-605-872-93-08

Eserde yer alan bildiri metinlerinde ileri sürülen görüşlerin ilmi ve hukuki sorumluluğu sahiplerine aittir.

**TÜRKLERİN MÜSLÜMAN OLMALARINDA ve
EHL-İ BEYT'E DUYDUKLARI SEVGİDE
EHL-İ BEYT MENSUPLARININ
ROLÜ ÜZERİNE**

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÜMİT
Hitit Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi

ÖZET

Bu makalede Türklerin Müslüman olmalarında ve Ehl-i Beyt'e duydukları sevgide Ehl-i Beyt mensuplarının rolü ele alınmakta. Bu da onların Türklerle karşılaşmaları çerçevesinde üç başlık altında incelenmektedir: Türklerle birlikte yaşayan Ehl-i Beyt mensupları, Ehl-i Beyt mensuplarından bazılarının Türklerle temasının coğrafi bakımdan imkanı ve Ehl-i Beyt mensuplarının Türklerle bir arada yaşamasının Türkler arasındaki yansımaları. Bu husus bize, Türklerin din anlayışının şekillenmesinde Ehl-i Beyt'in yeri hususunda fikir verecektir.

Anahtar Kelimeler: Ehl-i Beyt, Türkler, Zeydiler, Taberistan, Buha-ra, Nişabur.

GİRİŞ

Türkler, Sünnîsiyle Alevîsiyle Ehl-i Beyt'e büyük saygı duyar ve onları hayırla anarlar. Bunun örneklerine gerek konuya ilişkin yazılı edebiyatta gerekse şifahî kültürde çokça rastlamak mümkündür. Ehl-i Beyt mensupları, 8. yüzyılın (Hic. 2. yy) ilk çeyreğinden itibaren Türklerin yaşadığı coğrafyaya yakın bölgelere yönelmişler, 9. yüzyılın (Hic. 3. yy) ikinci yarısından itibaren de Türklerin yaşadığı bölgelere yakın bir yerde ve Anadolu'ya göç güzergâhlarından biri üzerinde yani Taberistan-Deyleman ve Gilân'ın içinde yer aldığı coğrafyada devlet kurmuşlardır. Ben bildirimde gerek Türklerin Müslüman olmasında gerekse Türkler arasında Ehl-i Beyt sevgisinin yayılmasında etkili olan sebepler arasında, Türklerin Ehl-i Beyt mensuplarıyla karşılaşmış olmalarının yer alabileceği hususuna dikkat çekmek istiyorum. Bu husus bize, Türklerin din anlayışının şekillenmesinde Ehl-i Beyt'in yeri hususunda fikir verecektir. Bunu da üç başlık altında inceleyeceğim: Türklerle birlikte yaşayan Ehl-i Beyt mensupları, Ehl-i Beyt mensuplarından bazılarının Türklerle temasının coğrafi bakımdan imkanı ve Ehl-i Beyt mensuplarının Türklerle bir arada yaşamasının Türkler arasındaki yansımaları. Bu çerçevede tebliğime öncelikle Ehl-i Beyt kavramına kısaca değinerek başlayacağım.

Ehl-i Beyt Kavramı

Ehl kelimesi, kişinin hanımı ve insana yakınlığı bulunan kimse, kişinin aşireti ve yakın akrabaları, nesebinin kendisinde toplandığı, aynı dini, aynı sanatı icra eden, aynı evi ve beldeyi paylaşan kimse¹ anlamlarına gelir.

¹ Ebû Abdîrrahman Halil b. Ahmed el-Ferâhidî (170/786), *Kitâbu'l-Ayn*, I-VIII, thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrâhîm es-Samerrâî, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbuât, Beyrut 1988, c. IV, ss. 89-90; Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya (395/1005), *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, I-VI, Dâru'l-Cil, Beyrut 1991, c. I ss. 150-1; er-Râğb el-İsfahânî (502/1108), *Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, İstanbul 1986, s. 36; Cemâlu'd-Dîn Mükerrerem b. Manzûr (711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut 1990, c. XI, ss. 28-29; Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Firuzabâdî (817/1414), *Kâmûsu'l-muhîr*, thk. Mektebetu Tahkîkiki't-Turâs fî Müessesetî'r-Risâle, Beyrut 1993, s. 1245.

Ehl-i Beyt ise, bir evin sakinleri, ev, hane halkı anlamına kullanılır.² Bu kavram, Kur'an'da üç yerde geçmekte ve bu yerlerde ev halkı, aile, eş manasında kullanılmaktadır.³

Ayrıca Ehl-i Beyt kavramı, Arap topluluklarında kabilenin liderliğini elinde bulunduran aileye atfedilmiş ve kabile reislerinin ailelerini ifade etmek için “el-Buyûtât”⁴ şeklinde çoğul olarak kullanılarak daha sonraki asırlara da intikal etmiştir.⁵ Kavrama süreç içerisinde Hz. Peygamber'in ailesi için özel bir anlam yüklenmesi sonucu da farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Özellikle bu kavram kapsamına Peygamberimizin hangi akrabalarının dahil olduğuna ilişkin tartışmalar günümüze kadar devam etmiştir.

Kelime olarak ev, hane halkı anlamına gelen *Ehl-i Beyt* kavramının ıstılahî olarak yapılan farklı tanımlarından bazıları şunlardır:⁶ Ehl-i Beyt;

1. *Sadece Rasûlullah'ın hanımlarıdır.*
2. *Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'dir.*
3. *Hz. Peygamber'in çocukları, hanımları ve Ehl-i Kisâ'dır. Yani Hz. Peygamber'in örtünün altına aldıkları: Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin.*

² Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, c. IV, s. 89; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, c. I, ss. 150-1; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XI, s. 29.

³ Hud 11/73'te Hz. İbrahim'in ailesi (eşi), ev halkı anlamında, Kasas 28/12'de aile (Hz. Musa'nın annesi) anlamında, Tathir ayeti olarak bilinen Ahzab 33/33'te ise Hz. Peygamber'in ailesi (hanımları), ev halkı anlamında kullanılır.

⁴ Buyûtât, çoğul olan Buyût'un cem'u'l-cem'idir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/15. Beyt ve “Buyût” kavramları, ibadet mekânları için de kullanılır. Şehristânî, cahiliyye dönemindeki ibadethaneleri açıklarken, putperestlerin ibadethaneleri için “Buyûtu'l-Esnâm” ve ateşperestlerin ibadethaneleri için de “Buyûtu'n-Nîrân” kavramlarını kullanır. Bkz. Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim eş-Şehristânî (548/1152), *el-Milel ve'n-nihal*, I-III, tahk. Ahmed Fehmi Muhammed, Dâru's-Surûr, Beyrut 1948, c. III, ss. 247-256. Ehl-i Beyt kavramının, Câhiliyye kökleri, Kur'an'daki anlamı ve İslam tarihinde değişen kullanışlarıyla ilgili olarak bk. Moshe Sharon, “Ehl-i Beyt –Ev Halkı-“, çev.: Cem Zorlu, *Marîfe*, yıl: 4, sayı: 3 (Kış 2004), ss. 341-353.

⁵ Ignaz Goldziher-C.van Arendonk- A.S. Tritton, “Ahl Al-Bayt”, *EI(2)*, New Edition, Leiden 1960, c. I, ss. 17-18. Meselâ; Ali b. Ebî Tâlib'ten sonra oğlu Hasan b. Ali'ye biat edildiğinde Abdullah b. el-Abbâs, ona çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. Bunlardan birisi, “ehl-i buyûtât ve's-şeref” olan Arap aşiretleri ile iyi geçinmesidir. Bkz. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî (276/889), *Uyûnu'l-Abbâr*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., c. I, ss. 67-68.

⁶ Ehl-i Beyt kavramına ilişkin yapılan tanımlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. M. Bahaüddin Varol, *Siyasallaşma Sürecinde Ehl-i Beyt*, Yediveren yay., Konya 2004, ss. 15-20; Namık Kemal Karabiber, *Ehl-i Beyt Tasavvurunun Erken Dönem Dinî, Sosyal ve Politik Hayattaki Yansımaları*, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara 2007, ss. 8-11; Galip Türcan, İmâmî Ehl-i Beyt Tanımının Dinî Temelleri”, *Ma'rîfe*, Yıl:4, Sayı:3 Kış 2004, ss. 55-72, 56 vd. ; Mustafa Öz, “Ehl-i beyt”, *DİA*, İstanbul 1997, c. X, ss. 498-9.

4. *Ehl-i Kisâ, Vâsile b. Eska', Ümmü Seleme ve Selmân-ı Fârist'dir.*
5. *Hz. Peygamber, hanımları ve çocuklarının da dahil olduğu tüm akrabalarıdır.*
6. *Sadakanın kendilerine haram olduğu kimselerdir.*
7. *Hz. Peygamber'in ümmeti veya tüm müttakî mü'minlerdir.*
8. *Şîa'ya göre ise Ehl-i Beyt, Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ile onun soyundan gelen imamlardır.⁷*

Bildirimde Ehl-i Beyt mensuplarını, bu son tanım çerçevesinde Hz. Hasan ve Hüseyin evladı anlamında kullanıyorum. Ehl-i Beyt kavramına ilişkin bu kısa açıklamadan sonra Türklerle birlikte yaşayan Ehl-i Beyt mensuplarına geçebiliriz.

Türklerle Birlikte Yaşayan Ehl-i Beyt Mensupları

Bu başlık altında Ehl-i Beyt mensuplarından Türklerin yaşadığı bölgelere veya onlara yakın bölgelere gidenleri inceleyip, bunların Türklerle temas imkanı hususuna değineceğiz.

Ehl-i Beyt mensupları arasında Türklerin yaşadıkları coğrafyaya yakın bölgelere ilk gelen, Zeyd b. Ali'nin 740 yılındaki (Hic. 122) ayaklanmasında öldürülmesinden sonra Horasan taraflarına geçen oğlu Yahya b. Zeyd'dir (743 yılı/Hic. 125). O, Emevî iktidarının takibi nedeniyle sık sık yer değiştirdi. Önce Rey'e, sonra Kûmis'e geçti. Buralarda fazla kalmadı. Sonra Serahs'a geçti ve orada altı ay kaldı. Buradan Ebr Şehr (Nisâbü'r)'e geçti ve orada birkaç ay kaldı. Oradan Belh'e geçti. Yahya, burada Horasan valisi Nasr b. Seyyar tarafından bir süre tutuklandıysa da, Velid b. Yezid'in emri üzerine faaliyetlerine son vermesi şartıyla taraftarlarıyla birlikte serbest bırakıldı.⁸ Ancak serbest kaldıktan sonra, Beyhak'a giderek faaliyetlerine burada devam eden Yahya, ilk planda Nasr b. Seyyar tarafından üzerine gönderilen orduyu bertaraf ederek buradan önce Herat'a ardından da Cûcân'a gitti. Sonuçta Nasr b. Seyyar'ın gönderdiği ikinci

⁷ Muhammed Hüseyin et-Tabatabâi, *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân*, I-XX, Menşûrâtu Cemâatu'l-Müderrişin min Havzati'l-İlmiyye, Kum trz. , c. XVI, ss. 310-312. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Varol, *Siyasallaşma Sürecinde Ehl-i Beyt*, ss. 15-20.

⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (310/922), *Târihu'r-Taberî: Târihu'r-rusul ve'l-mulûk*, tahk.: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Kahire: Dâru'l-Meârif, t.s. , c. VII, s. 228; Ali b. Bilâl el-Âmulî ez-Zeydî (IV./X. yüzyıl), *Tetimmetu mesâbihi Ebi'l-Abbâs el-Hasenî*, (Ebû'l-Abbâs el-Hasenî'nin *el-Mesâbih'i* ile birlikte), tahk.: Abdullah b. Abdullah b. Ahmed el-Havsi, Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Mektebetü'l-İmâm Zeyd b. Ali, Amman-San'a 2002, ss. 414-417; Ebu'l-Ferec Ali b. Hüseyin el-İsfehânî (356/967), *Mekâtîlu'r-Tâlibiyyin*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut 1987, ss. 145-148; Ebû Tâlib Nâtık bi'l-Hak Yahya b. Hüseyin Hârûn el-Hârûnî (424/1033), *el-İfâde fî Târihi'l-Eimmeti'z-Zeydiyye*, thk. Muhammed Yahya Salim Azzân, Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, San'a 1996, s. 71.

orduya karşı koyamayarak, yapılan savaşta taraftarlarıyla birlikte öldürüldü.⁹ Bedeninin, Ebû Müslim el-Horasânî gelip, defnedene kadar Cûzcân'da asılı kaldığı, Ebû Müslim ile Emevi iktidarının zulmünden kurtulan Horasan halkının, Yahya için yedi gün yas tuttuğu ve o yıl doğan erkek çocuklarına Yahya ve Zeyd isimlerini verdiği kaydedilir.¹⁰

Yahya b. Zeyd'in faaliyetlerine Horasan bölgesinde devam etmesi ve ölümünden sonra bu bölgede doğan çocuklara Zeyd ve Yahya isimlerinin verilmesi, Horasan bölgesinde Ali oğullarının tanındığı ve sevildiği ve himaye edildiğini imâ etmektedir. Bununla birlikte onun Türklerle temasına dair elimizde herhangi bir veri yoktur.

Yahya b. Zeyd'ten sonra Türklerin yaşadığı bölgelere Hz. Hasan evladından Yahya b. Abdullah b. Hasan (798-800 yılları, Hic. 182-184) gitmiştir. Onun gidişi Zeydî kaynaklarda şöyle anlatılır: Abbasi halifelerinden Hârûn Reşîd halife olduğunda Alioğullarından Hüseyin el-Fahî'nin 169/785 yılındaki ayaklanmasına katılan Yahya b. Abdullah'ı arattı. Bunun üzerine Yahya b. Abdullah, Rey'e geçti. Orada bir aydan biraz fazla kaldıktan sonra Horasan bölgesine, Cûzcân, Belh taraflarına gitti. Hârûn Reşîd'in onu araması şiddetlendi. Bunun üzerine Yahya Mâverâünnehir'e geçti. Hârûn Reşîd'in Yahya'yı talep emri Horasan valisi Herseme b. A'yun'a ulaşınca Yahya, Medine, Kûfe, Basra ve Horasan halkından 170 kişiden oluşan dâileri, dostları ve taraftarlarıyla birlikte Türk Hakan'ına sığındı. Türk Hakan'ı ona ikramda bulundu. Meskenlerinin en güzeline yerleştirdi ve ona: "Memleketimin hepsi senindir. Ben senin emrindeyim" dedi. Hakan, Yahya ve taraftarlarına ihtiyaç duydukları her şeyi bol bol verdi. Yahya'nın Hakan yanındaki konumu Harun Reşîd'e ulaştığında o Türk Hakan'ına en-Nevfelî denilen şahsı elçi gönderdi. O, Hakan'dan Yahya b. Abdullah'ı kendisine teslim etmesini istedi. Türk Sultanı bundan kaçındı ve ona, "Ben bu istediğinizi yapmam. Dinimde hile ve hıyanete yer yoktur. O sizin Peygamberinizin soyundan, yaşlı, alim biri olup, sizden kaçarak bana sığındı. O benim indimde aziz ve saygın biridir" dedi. Yahya b. Abdullah, Türk Sultanı'nın yanında iki buçuk yıl kaldı. Sonra gitmek isteyince Türk Hakan'ı ona, "Bir yere gitme benim yanımda istediğin her şey var" dedi. Yahya b. Abdullah Türk Sultanının yanında kaldığı sürece ona İslam ve Tevhidi sürekli tebliğ etti. Allah'ın varlığı ve birliğine inanmaya gizli ve açıktan teşvik etti. Bunun üzerine Türk Hakan'ı gizlice Müslüman oldu ve Yahya'ya "Ashabımın, komutanlarımın ve memleket halkımın bana zarar vermesinden korktuğum için Müslüman oldu-

⁹ *Abbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, tahk.: A. ed-Duri-A. Muttalibi, Beyrut 1971, s. 243; Taberî, *Târîh*, c. VII, ss. 229-230; Ali b. Bilâl el-Âmulî ez-Zeydî, *Tetimmetu mesâibihî Ebi'l-Abbâs el-Hasenî*, ss. 417-422; Ebu'l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtîl*, ss. 148-150; Nâtk bi'l-Hak, *İfâde*, s. 70.

¹⁰ Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî (346/957), *Murûcu'z-zeheb ve meâdinu'l-cevher*, I-VII, thk. Charles Pellat, Beyrut: Publications de l'Université Libanaise, 1973, c. IV, s. 50.

ğumu açıklamaya cesaret edemiyorum. Şayet açıklarsam onlar ya beni öldürürler ya da bu sultanlık benden gider” dedi. Sonra Yahya b. Abdullah onun yanından çıkıp, Kûmis’e yöneldi ve Şervîn b. Sorhâb’ın hakimiyetinde olan Taberistan dağlarına gitti. Sonra Deylem melikine gitti.¹¹

Yahya b. Abdullah’ın burada sığındığı Türk Hakanı’nın ismi belirtilmemektedir. Ancak Yahya b. Abdullah’ın yüz yetmiş taraftarıyla birlikte Türk Hakanı’nın yanında iki buçuk yıl kaldığı ve bu süre zarfında ona İslam’ı anlattığı onun da Müslüman olduğu anlatılmaktadır. Bu süre zarfında Yahya’nın taraftarlarının da beraber oldukları Türklere İslam’ı anlatmaları, onları Müslüman olmaya davet etmeleri ve Türklerin de açıklamasalar da İslam’ı kabul etmeleri muhtemeldir. Zira İslam dininde tebliğ önemli bir görevdir. Ayrıca Türkler, Ehl-i Beyt mensuplarından şahısları doğrudan tanıma imkanı içindedirler. İki buçuk yıllık süre de az bir süre değildir.

Yahya b. Abdullah’tan sonra Hz. Hüseyin evladından Muhammed b. Kasım et-Talekânî (834 yılı, Hic. 219), Zeydiyye’nin ileri gelenleri ile birlikte¹² önce Horasan’ın Merv şehrine buradan da Talekan’a giderek bir hareket başlatmış, ancak Abdullah b. Tahir’in askerleri tarafından yakalanarak hapse atılmıştır.¹³ Muhammed b. Kasım’ın taraftarları ise Kufe, Taberistan ve Horasan taraflarında yaşamaya devam etmişlerdir.

Muhammed b. Kâsım’ın Türklerin yaşadığı bölgelere gitmesi ve ölümünden sonra taraftarlarının burada kalmaları onun Türkler tarafından tanınmasını muhtemel kıldığı gibi onlar tarafından desteklendiğini de gösterir. Ancak bu hususa ilişkin herhangi bir veri tespit edemedik.

Ehl-i Beyt mensuplarından Taberistan Zeydî Devleti’nin ikinci lideri Muhammed b. Zeyd’in oğlu Zeyd b. Muhammed b. Zeyd’in de Türklerin arasına gittiği kaydedilir. Onun hakkındaki bilgi şu şekildedir:

Abbâsî Devleti’nin Sâ mânî valisi İsmâil b. Ahmed, 900 yılında (Hic. 287) Muhammed b. Hârûn es-Serahsî komutasında bir orduyu Cürcan’a Hasan evladından Muhammed b. Zeyd’in üzerine gönderdi. Muhammed b. Zeyd’in ordusu ağır bir yenilgiye uğradı. Kendisi de aldığı yara sonucu vefat etti. Cür-

¹¹ Ahmed b. Sehl er-Râzî (IV./IX. asrın ilk çeyreği), *Abbâru Fah ve Haberu Yahya b. Abdillab ve Ehbîbi İdris b. Abdillab*, tahk. Mahir Cerrâr, Daru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 1995, ss. 304-306; Ali b. Bilâl el-Âmulî ez-Zeydî, *Tetimmetu mesâbih*, ss. 492-3. Biraz farklı bir versiyonu için bkz. Humeyd b. Ahmed el-Muhallî (652/1254), *min Kitâbi’l-Hadâiki’l-verdiyye fî menâkibi eimmeti’z-Zeydiyye*, (*Abbâru eimmeti’z-Zeydiyye*, içinde ss. 171-349), der. ve tahk.: Wilferd Madelung, Orient Institut der Deutschen Morgenlandschen Gesellschaft, Beyrut 1987, s. 174.

¹² Ebu’l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtîl*, ss. 465-466.

¹³ Taberî, *Târih*, c. IX, s. 7; Ebu’l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtîl*, ss. 466-471; Mes’ûdî, *Murûcu’z-zeheb*, c. IV, s. 350.

can'da, daha sonra Gur-i Dâî diye bilinecek mevkie defnedildi.¹⁴ Muhammed'in oğlu ve halefi Zeyd, savaştan sonra esir edilerek Sâmânîlerin merkezi Buhara'ya götürüldü. Orada bir müddet hapsedildi. Hapisteyken Taberistan'daki arkadaşlarına yazdığı acıklı şiirler Sâmânî lideri Emir İsmâil'e gösterilince çok duygulandı ve onu serbest bıraktı. İsterse Taberistan'a dönebileceği veya Buhara'da kalabileceğini söyledi. Zeyd, Taberistan'daki karışıklıklar sebebiyle oraya dönmek istemediğini, Buhara'da kalmak istediğini ifade etti. O, hayatının sonuna kadar orada yaşadı ve oraya defnedildi. Ayrıca oğullarından Ebû Ali İsmâil b. Zeyd b. Muhammed ve çocukları Buhara'ya yerleşip orada yaşadılar.¹⁵ Ebû İshâk es-Sâbî'nin (994 yılı, Hic. 384) yaşadığı dönemde Zeyd'in nesli hala Buhara'da yaşamaktaydı.¹⁶

Muhammed b. Zeyd'in öldürüldüğü 900 yılında (Hic. 287) oğlu Zeyd b. Muhammed Buhara'ya götürülmüş ve hayatının sonuna kadar orada yaşamıştır. Onun çocuklarından Ebû Ali İsmâil b. Zeyd ve çocukları da Buhara'ya yerleşmişlerdir. Sonra buradan ayrıldıklarına dair bir bilgi de verilmemektedir. Ebû İshâk es-Sâbî'nin (994yılı, Hic. 384)dönemine kadar yaklaşık yüz yıllık bir süre geçmiş, onun oğlu Zeyd ve çocukları hala Buhara'da yaşamaktadırlar. Burası Türklerin yaşadığı bir yer olduğuna ve serbest bırakıldığı halde Taberistan'a geri dönmediğine göre Zeyd b. Muhammed, oğlu İsmail ve çocukları Buhara'daki yaşamından ve Türklerle ilişkilerinden memnun olmalıdırlar. Dolayısıyla onların, Buhara'da buldukları bu uzun süre zarfında Türklerin İslam'ı benimsemesi ve Ehl-i Beyt'e muhabbet beslemelerinde pay sahibi olmaları oldukça muhtemeldir.

Alioğulları, 9. yüzyılın (Hic. 3. yy) sonlarına doğru İslam dünyasının Doğu bölgelerinde yerel seçkinlerden biri olarak ortaya çıktı. Onlar, Nişabur, Hemedan, Kum, Rey, Kazvin, Beyhak, Buhara ve Semerkant gibi şehirlerde yerleştiler. Ehl-i Beyt mensuplarının söz konusu şehirlerdeki varlığını buralarda nakib-

¹⁴ Taberî, *Târîh*, c. X, ss. 81-2; Mes'ûdî, *Murûcu'z-zehab*, c. V, s. 167; Hamza b. el-Hasan el-İsfehânî, *Kitâbu târîhi müluki'l-ard*, Matbau Mazhari'l-Acâyib (Kebîru'd-Dîn Ahmed'in katkısıyla) 1899, ss. 209-210; Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri*, s. 100.

¹⁵ Ebû İshâk İbrâhim b. Hilâl el-Kâtib es-Sâbî, *Kitâbu'l-Münteza' min cüz'î'l-evvel min kitâbi'l-ma'rûf bi't-Tâci fi abbâri'd-devleti'd-Deylemiyye* (*Abbâru eimmeti'z-Zeydiyye*, içinde ss. 7-51), der. ve tahk.: Wilferd Madelung, Orient Institut der Deutschen Morgenlandschen Gesellschaft, Beyrut 1987, ss. 22-3; Muhammed b. el-Hasan b. İsfendiyâr, *History of Tabaristan*, İngilizce'ye özet olarak çev.: Edward G. Browne-M.A.-M.B., E.J. Brill, Leyden 1905, ss. 193-194; Muhammed b. el-Hasan b. İsfendiyâr, *Târîhu Taberistân*, I-II, tash.: Abbâs İkbâl, Taberistân 1386/2007, c. I, ss. 278-279; Hâkim b. Ebî Sa'd el-Muhassin b. Muhammed el-Cüşemî, *Nuhâb min kitâbi Celai'l-ebâr*, (*Abbâru eimmeti'z-Zeydiyye*, içinde ss. ss. 119-133), der. ve tahk.: Wilferd Madelung, Orient Institut der Deutschen Morgenlandschen Gesellschaft, Beyrut 1987, s. 122.

¹⁶ Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri*, s. 100.

lerin¹⁷ bulunması da destekler.¹⁸ Ancak söz konusu şahıslar hakkında bilgiler, genel tabakât kitaplarında pek bulunmaz. Onlarla ilgili bilgiler daha ziyade yerel tarih kitaplarında yer alır.¹⁹ Bunlara birkaç örnek verecek olursak;

Hâkim en-Nisâbüri'nin (1014 yılı, Hic. 405) orijinali daha geniş olan çalışmasının Farsça'ya çevrilmiş kısa bir özeti olan *Târih-i Nisâbüri*'de Nişabur'a uğrayan veya orada yaşayan yetmişten fazla Alioğlu listelenir.²⁰ Bu şehre ilk olarak kimin yerleştiği bilinmemekle birlikte onların 9. yüzyılın (Hic. 3. yy) ortalarından itibaren bu şehre yerleştiği bilinmektedir. Taberî, 250/864 yılı olaylarını anlatırken Tâhirî sarayında Hâşimîlerin ve Tâlibîlerin Muhammed b. Tâhir'in meclisinde bulduklarından bahseder.²¹ Nişabur, 10. yüzyılın (Hic. 4. yy) başlarında pek çok Alioğlu nüfusuna sahip gibi gözükür. Buhârî'ye göre, Hz. Hüseyin'in torunlarının çoğunluğu Bağdat, Dinever, Âbâ, Cürcân ve Nişabur'da idi.²² Ubeydullâh b. Abdullâh b. Hasan b. Cafer b. Hasan b. Hasan b. Ali torunları ise Kâşân ve Nişabur'da yaşadılar.²³ Alioğullarından bazıları da Taberistan ve Cürcan yoluyla Nişabur'a geldiler. Nişabur'daki iki önemli aile, Hüseyinî Zubâre ve Hasanî Buthânî aileleridir.²⁴

IX. yüzyıl (Hic. 3. yy) Nişabur'unda önemi artan Hüseyinî Zubâre ailesinin sosyal statülerinin temeli, kuşkusuz Peygamber soyundan olmalarıydı.²⁵ Mu-

¹⁷ Nakib veya Nakîbüleşraf, Hz.Fâtıma ile Hz.Ali'nin neslinden gelen seyyid-şeriflerin meseleleriyle ilgilenmek üzere devlet tarafından tayin edilen yetkili kişi. Görevleri arasında, Hz. Peygamber soyuna mensup kişilerin kayıtlarını tutmak, evliliklerinde denklik kurallarına uymalarını sağlamak, haklarını korumak ve onların başkalarının haklarına riayet etmelerini sağlamak, fey ve ganimetlerden kendilerine düşen payları dağıtmak ve suç işleyenlerin cezalarını belirlemek yer alır. Bk. Gülgün Uyar, "Nakib", *DİA*, c. XXXII, İstanbul 2006, ss. 321-322; Şit Tufan Buzpınar, "Nakîbüleşraf", *DİA*, c. XXXII, İstanbul 2006, ss. 322-324.

¹⁸ İslam coğrafyasındaki şehirlerde, özellikle yukarıdaki şehirlerde Alioğulları ve nakiblerin varlığı ile ilgili olarak bk. İbn Funduk el-Beyhakî (565/1169), *Lubâbu'l-ensâb*, tahk.: Mehdi Recâi, yy. , ts.

¹⁹ Teresa Bernheimer, "The Rise of sayyids and sâdât: The Âl Zubâra and Other 'Alids in Ninth- to Eleventh-Century Nishapur", *Studia Islamica*, No: 100/101 (Maisonneuve & Larose 2005), ss. 43-69, ss. 44, 47.

²⁰ el-Hâkim Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed b. Hamdeveyh b. en-Nu'mân ed-Dabbî et-Tahmânî en-Nisâbüri, *Târihu Nisâbur telbîsu Ahmed b. Muhammed b. Hasan b. Ahmed el-Ma'rûf "bi'l-Halifeti'n-Nisâbüri*, Tahran ts. ; Bernheimer, "The Rise of sayyids and sâdât", s. 48.

²¹ Taberî, *Târih* c. IX, s. 270. Söz konusu Ali oğulları Tahirîlerle iyi ilişkiler içindeyken Taberistan'da Hasan b. Zeyd'in liderliğindeki Zeydî ayaklanmaya iştiraklerinden dolayı bazıları da hapsedilmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bk. Bernheimer, "The Rise of sayyids and sâdât", ss. 50-51. Nişabur ve Beyhak'ta yaşayan Alioğulları için bk. Richard Bulliet, *The Patricians of Nishapur*, Cambridge, Mass. , 1972, ss. 234-245.

²² Ebû Nasr el-Buhârî, *Sırru sîksileti'l-Aleviyye*, tahk.: Muhammed Sâdık Bahru'l-Ulûm, Nefes 1962, s. 80.

²³ Buhârî, *Sırru's-sîksileti'l-Aleviyye*, s. 20.

²⁴ Bernheimer, "The Rise of sayyids and sâdât", s. 51.

²⁵ Bernheimer, "The Rise of sayyids and sâdât", s. 44.

hammed b. Zubâre'nin iki oğlu Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed ve Ebû Ali b. Muhammed, Dâî Hasan b. Zeyd'in henüz idaresini tesis ettiği (864 yılı, Hic. 250) Taberistan'a bölge halkı tarafından davet edildi. Bunun üzerine onlar Taberistan'a gittiler, ancak Hasan b. Zeyd'ten idareyi alamadıkları için orayı terk edip, Ebû Ali b. Muhammed Cürcan'a, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed Nişabur'a gitti. ²⁶ Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed'in Nişabur'a gitmesinde muhtemelen annesinin Abdullah b. Tâhir'in kız kardeşi olması etkili oldu. ²⁷ Ebû Cafer Ahmed'in dört oğlundan biri *reis ve nakîb*, ²⁸ diğeri kâdî ve şair olarak anılır. Üçüncüsü halifelliğini ilan etti. ²⁹ Nakiblik bu ailede Seyyid el-Ecel Ebu'l-Hüseyin Muhammed Yahya ile son bulur. Bu görev 1004 (Hic. 395) yılında ondan Hasan oğullarından Seyyid Ebû Abdullâh el-Hüseyin b. Dâvûd el-Buthânî oğullarına geçti³⁰ ve bu ailede devam etti. Selçuklulardan İbrâhim Yinal şehri Gaznelilerden aldığında şehirde Seyyid Zeyd nakîb olarak bulunmaktadır. Hatta o ve ailenin diğer fertleri, Gazneliler şehri geri alır diye ilk aşamada Selçuklulara mesafeli durmuşlardır. ³¹ Bununla birlikte mevcut durum, Alioğullarının yaklaşık 864 (Hic. 250) yılından itibaren şehirde yaşadıklarını ve her iki Türk devleti hakimiyetinde de yaşamaya devam ettiklerini gösterir. Bu da Ehl-i Beyt mensuplarının Türklerle temasını, Türklerin onları yakından tanıyıp onları sevmelerini mümkün kılmaktadır. Nitekim Makdisî'nin (990 yılı, Hic. 380), şehirde Alioğullarına Ehl-i Beyt mensupları olarak saygı gösterildiğini³² ifade etmesi de bu hususu destekler.

²⁶ İbn Funduk, *Lubâb*, s. 492; İbn Funduk, *Târihu Beyhak*, s. 254.

²⁷ Bernheimer, "The Rise of sayyids and sâdât", s. 53.

²⁸ Nişabur'da ilk nakîb Ebû Ali Muhammed b. Ahmed (360/970) muhaddis ve alim biri olup, Nişabur hatta Horasan'daki Taliboğullarının şeyhi olduğu ve yüz yıl yaşadığı nakledilir. Bk. Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temimî es-Sem'ânî (562/1166), *Ensâb*, I-XII, tahk.: Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire 1400/1980, c. VI, ss. 233-34. Nişabur'da Zübare ailesiyle ilgili olarak ayrıca bk. Sem'ânî, *Ensâb*, c. VI, ss. 233-237.

²⁹ İbn Funduk el-Beyhakî (565/1169), *Târihu Beyhak*, tahk.: Ahmed Behmenyâr, Tahran 1361 (İbn Funduk, bu eserini 563/1167'de tamamladı) ss. 55, 254; Bernheimer, "The Rise of sayyids and sâdât", s. 54.

³⁰ İbn Funduk, *Târihu Beyhak*, s. 55; Bernheimer, "The Rise of sayyids and sâdât", s. 58.

³¹ Ebu'l-Fadl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî (Gazneli Sultanı Mes'ûd döneminde Divân-ı Resâil reis vekili, ö. 470/1077), *Târihu'l-Beyhakî*, Arapça'ya çev.: Yahyâ el-Haşâb-Sâdık Neş'et, Mektebetü'l-Encilo el-Mısıriyye-Dâru't-Tibâ'ati'l-Hadîse, Kâhire ts. , ss. 602-604; R. W. Bulliet, "The Political-Religious History of Nishapur in the Eleventh Century", D. S. Richards (Editör), *Islamic Civilisations 950-1150*, London 1973 içinde ss. 71-91, s. 79.

³² Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Beşârî el-Makdisî (380/990), *Ahseñü't-tekâsim fî ma'rifeti ekâlim*, Notlar: Muhammed Mahzûm, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1408/1987, s. 252. Horasan ve özellikle Nisabur'daki Ali oğullarıyla ilgili olarak bk. Clifford Edmund Bosworth, *The Ghaznavids Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994:1040*, Librarie du Liban, Beyrut 1973, ss. 194-200.

Nişabur'daki Alioğulları'nın dikkat çeken bir yönü de onların, mezhebî eğilim yönünden büyük bir farklılık içermesidir. Bu çerçevede, Cafer Sâdık'ın soyundan Ebû Ca'fer Muhammed b. Hârûn b. Mûsa b. Cafer el-Sâdık,³³ şecere ve tarih konusunda alim olup, Mâlik b. Enes'in taraftarlarından ve bu çerçevede hukukî fikirler sunar. Diğer bir Hüseyinî, Zeydî olarak nitelenen Ebû Abdullâh el-Hüseyin b. Ali, 373/983 yılında Kûfe'den Nişabur'a gelmiş ve orada 1006 (Hic. 397) yılında vefat etmiştir.³⁴ Bir Hasanî olan Ebû Abdullâh Hüseyin b. Dâvud et-Taberî bir Sünnî idi ve onun Osman zikredildiğinde *Emîrü'l-Mü'minîni-ş-şebîd* diyerek ağladığı Aişe'yi de ümmü'l-mü'minîni's-sâdika binti's-sâdık diye andığı aktarılır. O, Zubâre ailesinden sonra Nişabur'da nakiblik görevini üstlendi.³⁵ Alioğulları muhtemelen yukarıda zikredilen diğer şehirlerde de tamamen yekpare bir görüntü arz etmiyordu. Nitekim onların hocalarına bakıldığında Sünnî âlimlerden de ders aldıkları görülmektedir.³⁶ Alioğulları'nın bu durumunun, Sünnîsiyle Alevîsiyle Türkler arasında sevilip-sayılmalarında da etkili olmuş olması muhtemeldir.

Ehl-i Beyt mensuplarının Türklerle temasının mümkün olduğu yerlerden biri de Beyhak'tır. Ebu'l-Hasan Muhammed b. Zafer b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Zubâre'nin (1012 yılı, Hic. 403) Beyhak'taki ilk Alioğlu olduğu söylenir.³⁷ İbn Funduk 12. Yüzyılda (1169 yılı, Hic. 565) bu ailenin dört nesliyle karşılaşmış olup, onların şeceresini 1163-64 (Hic. 559) yılına kadar listeler.³⁸ Dolayısıyla bu aile Beyhak'a yerleşmiş ve İbn Funduk'un döneminde hala burada yaşamaktadır. Ayrıca Beyhak'ın Zeydî ilim merkezlerinden olması da³⁹ Ehl-i Beyt mensuplarının burada aktif olduğunu teyit eder. Bu da onların bölgeye hâkim olan Türklerle buluşma imkânını güçlendirmektedir.

Ehl-i Beyt mensuplarının Türklerle temasının mümkün olduğu bir başka yer de Buhara'dır. Nerşahî (943 yılı, Hic. 332), Emir İsmail Samani'nin Alioğulları'na Buhara'nın eski ve büyük beldelerinden biri olan Berked'in gelirinin yarısını vakfettiğini ve yine Alioğulları'nın Buhara'da bazı vergileri de aldıklarını

³³ Bk. İbn Funduk, *Lubâb*, s. 715.

³⁴ Onun tam ismi, Ebû Abdullâh el-Hüseyin b. Ali b. Muhammed b. Zeyd b. Ahmed b. İsâ b. Yahyâ b. el-Hüseyin b. Zeyd b. Ali b. Hüseyin'dir. Bk. İbn Funduk, *Lubâb*, s. 716.

³⁵ İbn Funduk, *Lubâb*, s. 713; Bernheimer, "The Rise of sayyids and sâdât", ss. 49-50. Bu aile ile ilgili olarak ayrıca bk. Bulliet, *Patricians*, ss. 234-245.

³⁶ Bu konuda geniş bilgi için bk. Bernheimer, "The Rise of sayyids and sâdât", ss. 59-63.

³⁷ İbn Funduk, *Lubâb*, s. 511; İbn Funduk, *Târîhu Beyhâk*, ss. 54-55. Sealibi onu sufiilerin elbisesini giyen zahid bir alim olarak niteler. bk. Ebu Mansur Abdülmelik es-Seâlibî (429/1038), *Yetîmetü'd-debr fi mehasini ehlî'l-asr*, I-V, tahk.: Müfid Muhammed Kamiha, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1403/1983, c. IV, ss. 486.

³⁸ İbn Funduk, *Lubâb*, ss. 697-703; Bernheimer, "The Rise of sayyids and sâdât", s. 52.

³⁹ Wilferd Madelung, *Religious Trends in Early Islamic Iran*, The Persian Heritage Foundation, New York 1988, s. 91.

kaydeder.⁴⁰ Ayrıca Samanoğulları'nın iktidarının sonuna kadar Alevilerle onların ilişkilerinin iyi olduğu da anlaşılmaktadır.⁴¹ Buhara'da Türkler yoğun olarak yaşadıklarına ve Alioğulları'ndan bazıları da orada yaşadığına göre Türklerin onlarla karşılaşmaları oldukça muhtemeldir.

Ehl-i Beyt mensupları, Türklerin yaşadıkları bölgelere veya yakınlarına gitmeleri dışında onların yaşadıkları bölgelerin yakınında Taberistan Zeydî Devleti adında bir devlet de kurdular.

Taberistân Zeydî Devleti

Taberistan Zeydî Devleti'ne geçmeden önce Zeydiyye hakkında kısaca bilgi vermek istiyorum. Zeydiyye, siyasi olarak Zeyd b. Ali'nin 740 (Hic. 122) yılındaki ayaklanmasıyla ortaya çıkan, öğretileri ilk defa Kâsım Ressî (860 yılı, Hic. 246) tarafından sistematize edilen grup olup⁴², imâmetin Hasan ve Hüseyin evladında olduğu anlayışını benimserler. Temel mezhep esasları, tevhid, adalet, el-va'd ve'l-va'id, iyiliği emredip, kötülükten sakındırmak ve imâmet'tir. Zeydiyye'nin ayırt edici niteliği imamet öğretileridir. İsnâ Aşeriyye Şiasî imâmetin Hz. Hüseyin'den sonra onun evladında olduğunu, imamın isminin nasta açıkça belirtildiğini ve imamlarının sayısının on iki olduğunu ileri sürerken Zeydîler Hz. Hüseyin'den sonra imâmetin Hz. Hasan ve Hüseyin evladında olduğu ve imamların sayısında bir sınırlama olmadığı anlayışındadırlar. Zeydîler ilk olarak 864 (Hic. 250) yılında Taberistan bölgesinde⁴³ devlet kurdular.

Hız. Hasan evladından Hasan b. Zeyd (270/884), 250/862 yılında Taberistan'a gelip, burada Tahiroğulları'nın hakimiyetine son vermiş ve Taberistan Zeydî Devleti'ni kurmuştur. Ondan sonra Muhammed b. Zeyd (900 yılı, Hic. 287) ve Hasan el-Utrûş'un önemli liderlerinden olduğu Taberistan Zeydî Devleti, sürekli bağımsızlığını muhafaza edemese, etkinlik alanları daralsa ve nüfus-

⁴⁰ Ebu Bekir Muhammed b. Cafer en-Nerşahî (348/959), *Târîhu Buhâra* (332/943'te yazıldı), tash.: Müderris Rıdâvî, İntişarâtı Kitabfurûşî Şinâî, Tahran 1317, ss. 18-19, 40; Bernheimer, "The Rise of sayyids and sâdât", s. 55.

⁴¹ Bk. Nerşahî, *Târîhu Buhâra*, ss. 18-19, 35, 40.

⁴² Zeydiyye'nin doğuşu ve görüşleriyle ilgili olarak bk. Mehmet Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi Zeyd b. Ali'den Kâsım er-Ressî'nin Ölümüne Kadar*, İsam yay. , İstanbul 2010, ss. 37-79, 161-62, 202-215; amlf, "Usûlü'd-Dîne İlişkin İlk Zeydî Metinler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 6, sayı: 11, Çorum 2007, ss. 81-102.

⁴³ Taberistan Zeydileri hakkında bkz. Hasan Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv. Sos. Bil. Ens. , İstanbul 1998, ss. 66 vd. ; Yusuf Gökalp, *Zeydîlik ve Taberistan'da Yayılması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE, Ankara 1999, ss. 50-113. Zeydîler, 284/897 yılında da Yemen'de devlet kurdular. Bu bölgedeki Zeydîler, toplum olarak günümüze kadar varlıklarını devam ettirdiler. Günümüzde Zeydîler, Yemen'de özellikle Kuzey kısmındaki Sa'de bölgesi ve çevresinde varlıklarını sürdürmektedirler. Yemen Zeydiliği hakkında bkz. Yusuf Gökalp, *Zeydîlik ve Yemen'de Yayılışı*, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara 2006, ss. 91-177.

ları azalsa da Zeydiler, Ruyan, Deylemân ve Gilân'da 16. (Hic. 10) yüzyılın ilk çeyreğine yani Şah Tahmasb-ı Safevî dönemine kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu dönemde bölgede kalan Zeydilerin çoğunluğu Oniki İmam Şiîliği'ne geçmiştir.⁴⁴

Ehl-i Beyt mensuplarının kurduğu Taberistan Zeydî Devleti, Hazar Denizi'nin güneyinde Taberistan,⁴⁵ Deylem,⁴⁶ Gilân,⁴⁷ Cürcan, zaman zaman Horasan beldelerini de kapsayan bir coğrafya üzerinde bulunmaktadır. Bu bölge Türklere hem komşu hem de Türklerin Batı'ya göçü esnasında kullandıkları en önemli güzergâhlardan biridir. Daha önce Kısra Enuşirvan, Taberistan-Cürcan sınırında stratejik öneme sahip, Taberistan'ın giriş kapısı mahiyetinde olan Temîşe şehrine başta Türk akınları olmak üzere, Taberistan'a yönelik saldırıları önlemek amacıyla dağlık bölgeden başlayıp, Hazar Denizi'ne kadar uzanan bir set yaptırmıştı.⁴⁸ Dolayısıyla burası Türklerin önceden aşına oldukları bir yerdir. Ayrıca Hazar Denizi'nin güney doğusunda Cürcan ve Dihistân bölgesinde yaşayan Türklerin, Hz. Ömer döneminden itibaren Müslümanların bölgeye gelmeleriyle birlikte onlarla karşılaştıkları ve zaman zaman aralarında çok ciddi çarpışmaların olduğu kaydedilir.⁴⁹ Diğer taraftan Belâzürî (892 yılı, Hic.

⁴⁴ Wilferd Madelung, *Religious Trends in Early Islamic Iran*, The Persian Heritage Foundation, New York 1988, s. 92; Abdu'r-Refî', *Cunbiş-i Zeydiyye der İran*, İntişârât-ı Âzâd-ı Endişân, Tahran 1359, ss. 140-141.

⁴⁵ Taberistân, Elburz dağlarının kuzeyindeki İran'ın Mâzenderân eyaletine verilen isimdir. Bu bölge kuzeyde Hazar Denizi, güneyde Elburz, doğuda Cürcân ve batıda Gilân ile sınırlanmıştır. Geniş bilgi için bk. Cl. Huart, "Taberistân", *İA*, c. XI, İstanbul 1993, ss. 598-599.

⁴⁶ Deylem, İran'ın kuzeyinde Gilân eyaletinin bir bölümünü teşkil eden, Hazar deniziyle Kazvin arasındaki dağlık bölgenin yani Elburz dağlarının Hazar denizine bakan yamaçları üzerindeki dağlık bölgenin ve bu bölgede yaşayan halkın adıdır. Ülke adı, burada yaşayan halkın adıyla aynı olduğu için sınırları hiçbir zaman açıkça tespit edilememiştir. Bölge halkı, burada kurulan Zeydî Devleti'nin liderlerinden Hasan el-Utrûş'un çabalarıyla Müslüman olmuştur. Geniş bilgi için bk. Ahmed Ateş, "Deylem", *İA*, c. III, İstanbul 1993, ss. 567-573; Tahsin Yazıcı, "Deylem", *DİA*, IX, İstanbul 1994, ss. 263-265.

⁴⁷ Gilân, Hazar denizinin güneyinde bir İran vilayeti olup, Elburz dağ silsilesinin (Kazvin'in) kuzeyinde, doğudan Taberistan veya Mâzenderân batıda Azerbaycan eyaletiyle sınırlıdır. Geniş bilgi için bk. Cl. Huart, "Gilân", *İA*, c. IV, İstanbul 1993, s. 782.

⁴⁸ Ebû Ali Ahmed b. Ömer b. Rüste, *Kitâbu A'lâkı'n-nefise*, tahk.: M.J. de Goeje, Leiden: E.J.Brill, 1892, 150; Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri*, 88.

⁴⁹ Taberî, *Târihu'r-rusul ve'l-mülûk*, c. IV, s. 152, c. VI, ss. 532-538; Ebu'l-Kâsım Hamza b. Yusuf b. İbrâhim es-Sehmî (427/1036), *Târihu Cürcân*, Haydarâbâd 1369/1950, ss. 4-6, 194. Sül ailesi, Hazar Denizi'nin güney doğu ve güney batısında ikamet eden ve Hz. Ömer devrinden itibaren Müslümanlarla karşılaşmış, ilk Müslüman olan Türklerdendir. Dolayısıyla onların yaşadıkları yerlerde Türkler yaşamaya devam etmişlerdir. Onlar Oğuz Türklerinin atası olarak kabul edilir. Sül Türkleriyle ilgili olarak bk. Emel Esin, "SÜL'ler İslam ile Karşılaşan İlk Türkler 'Sül' (Çöl? Çor?) Boylarından, Selçuklulara kadar, Hazar Denizi Kıyılarındaki Oğuzlara Dair", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. II, Cüz (Sayı): 3-4, İstanbul 1979, ss. 31-86.

279) ve Kudâme b. Cafer de (932 yılı, Hic. 320) Cürcan sınırında Türklerin yaşadıklarını, Cürcan halkının onların akınlarından korunmak için şehre sur inşa ettiklerini ifade ederler.⁵⁰ Söz konusu yazarların yaşadığı dönem, Zeydilerin bölgede devlet kurdukları ve zaman zaman buraya hakim oldukları dönemdir. Dolayısıyla bu durum da, Zeydilerin liderleri olan Ehl-i Beyt mensuplarının Türklerle temas kurma ve Türklerin onları tanıma imkanını güçlendirmektedir. Nitekim Oğuzlar arasında Ehl-i Beyt sevgisi ve Aleviliğin yayılmaya başladığı merkezlerden birinin Cürcan olduğu ve onun komşusu Dihistan'ın da orada yaşamaya devam eden Oğuz neslinden Türkmenlerin olduğu kadar, Türkiye'de on birinci yüzyılda yurt kuran Oğuzların kültür tarihinde önemli bir yer teşkil ettiği kaydedilir.⁵¹

Ayrıca Türklerin kurduğu devletlerden Gazneliler (963-1186 yılları, Hic. 352-582)⁵² ve Hârizmşahlar (1097-1231 yılları, Hic. 490-628)⁵³ bu bölgeye kadar gelmişler ve zaman zaman Zeydilerin yaşadığı yerleri de hakimiyetleri altına almışlardır. Büyük Selçuklu Devleti (1040-11157 yılları, Hic. 431-552)'nin⁵⁴ kurulduğu coğrafyaya baktığımızda da onların genel olarak İran coğrafyası üzerine kurulduğunu görürüz. Nitekim onlar da Zeydilerin yaşadıkları bölgelere komşu olmuşlar ve daha sonra hakimiyetleri altına almışlardır.⁵⁵

Gazneli Sultanı Mesud tarafından hizmete alınarak Irak bölgesine gönderilen Irak Oğuzları, onlara isyan etti ve Selçuklu Sultanı Tuğrul Beye tabi oldu. Tuğrul Bey 1042-43 (Hic. 434) yılında Rey'e geldiğinde Irak Oğuzları, Rey-Hemedan ve Kazvin arasındaki bölgede yaşıyordu.⁵⁶ Göçebe Türkler, İran coğrafyasında kendi hayat tarzlarına en uygun alanlar olan Horasan'ın doğu ve kuzeyi, Elburz dağlarının güney etekleri, Irak-ı Acem'in kuzey batısı ve Azer-

⁵⁰ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî (279/892), *Fütühu'l-buldân*, tahk.: Abdullâh Enîs et-Tabbâ'a-Ömer Enîs et-Tabbâ'a, Müessesetü'l-Mearif, Beyrut 1407/1987, ss. 469-470; Ebu'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer (320/932), *Nübezün min kitâbi'l-harâc*, (İbn Hurdâzbe'nin *Kitâbu'l-mesâlik ve memâlik*'i ile birlikte), tahk.: M.J. de Goeje, E.J. Brill, Leiden 1889, ss. 261-62; Esin, "İslam ile Karşılaşan İlk Türkler", ss. 44-45. Yine bu çerçevede İbn Havkal, Cürcan'a komşu olan Dihistan'ın Oğuz Türklerinin sınırı olduğunu ifade eder. Bk. Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Havkali'n-Nasîbî (367/977'den sonra), *Kitâbu sûreti'l-ard*, Menşûrâtu Dâri Mektebeti'l-Hayât, Beyrut ts. , s. 325.

⁵¹ Esin, "SÜLÎ'ler İslam ile Karşılaşan İlk Türkler", s. 62.

⁵² Bk. Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *DİA*, c. XIII, İstanbul 1996, ss. 480-484.

⁵³ Bk. Aydın Taneri, "Hârizmşahlar", *DİA*, c. XVI, İstanbul 1997, ss. 228-231.

⁵⁴ Bk. Faruk Sümer, "Selçuklular", *DİA*, c. XXXVI, İstanbul 2009, ss. 365-371. Ayrıca bk. Esin, "SÜLÎ'ler İslam ile Karşılaşan İlk Türkler", ss. 57-59.

⁵⁵ Tahsin Yazıcı, "Gılân", *DİA*, c. XIV, İstanbul 1996, ss. 68-69, s. 69.

⁵⁶ Sümer, "Selçuklular", s. 367.

baycan'da toplanmıştı.⁵⁷ Bu bölgeler, Taberistan Zeydîlerinin yaşadığı bölge ile sınır olduğu gibi, özellikle Rey şehri, Zeydîlerin ilmî faaliyetlerinin en önemli merkezi idi.⁵⁸ Oğuzların Elburz dağlarının güney eteklerine yerleştirilmelerinde muhtemelen Deylem-Gilan bölgesinden gelebilecek tehlikeler de etkili olmuştur. Bununla birlikte söz konusu dağların kuzey eteklerinden itibaren olan coğrafyada genellikle Zeydîlerin ikamet etmeleri, onlarla düşmanca tavırların yanı sıra imamları olan Ali evladı hakkında olumlu kanaatlerin gelişmesinde de etkili olmuş olabilir. Zira Selçuklular döneminde Zeydîler, 9-10. (Hic. 3-4) yüzyıllarda kaleleri olan bölgelerde yani Deylem, Gilân, Taberistân ve Cürcan'da nispeten hala güçlü idiler. Kendi imamları adına hutbe okuyup, sikke darb ettiriyorlardı.⁵⁹ Ayrıca daha sonraki dönemlerde Alamut İsmâîlîleri ile mücadelede Selçuklularla paralel bir tutum sergilemişlerdir. Deylem bölgesinde yaşayan Zeydîler Ehl-i Beyt mensubu imamları el-Hâdî el-Hukaynî (1097 yılı, Hic. 490) ve Ebu Talib Yahya b. Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Müeyyed Billâh el-Hârunî (1226 yılı, Hic. 520) liderliğinde Alamut İsmâîlîlerine karşı mücadele etmişlerdir.⁶⁰

Bölgenin söz konusu siyasi ve coğrafi niteliği, Türklerin Ehl-i Beyt mensuplarıyla karşılaşmaları ihtimalini güçlendirmektedir. Diğer taraftan Taberistan Zeydîleri, daha önceki dönemlerde Abbasî Devletinin Türk komutanlarıyla mücadele etmişlerdir. Kaynaklarda Taberistan Zeydî imamlarının, savaş da dahil⁶¹ Türklerle temasları çerçevesinde konumuzla ilgili olarak bazı bilgiler aktarılır. Biz bunlardan özellikle Türklerle Ehl-i Beyt mensuplarının karşılıklı savaş dışındaki temaslarına dair olan bilgilerden tespit edebildiklerimizi şöyle sıralayabiliriz.

⁵⁷ Osman Gazi Özgüdenli, "Selçuklular-Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat", *DİA*, c. XXXVI, İstanbul 2009, ss. 371-375, s. 372.

⁵⁸ Madelung, *Religious Trends in Early Islamic Iran*, s. 90.

⁵⁹ Alessandro Bausani, "Selçuklular Döneminde Din", trc.: Ali Ertuğrul, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XI/2, Sivas 2007, ss. 441-465, s. 451.

⁶⁰ Humeyd el-Muhallî, *min Kitâbi'l-Hadâiki'l-verdiyye*, ss. 325-29, 333-35.

⁶¹ Türklerle Ehl-i Beyt mensupları her zaman olumlu anlamda temas ahlinde olmamışlardır. Bazen de savaşlarda karşı karşıya gelmişlerdir. Bunlardan bir kaçını şöyle sıralayabiliriz: Taberistan Zeydî Devleti'nin kurucusu Hasan b. Zeyd (270/862), Abbasi Devleti'nin Rey valisini idam ettirince Abbasi Halifesi Mu'tez, Türk komutanı Musa b. Boğa ve Müflih es-Saymerî liderliğinde bir ordu gönderdi ve Zeydîleri ağır bir yenilgiye uğrattı. Bk. Taberî, *Târîh*, c. IX, s. 378; İbn İsfendiyâr, *Târîhu Taberistân* (Âştîyânî), c. I, ss. 264-5. Hasan b. Zeyd, Zeydîlerin hakimiyet sahasını batıda Rey ve Kazvin'e kadar genişletmişti. O ölmeden birkaç yıl önce Abbasilerin Türk asıllı komutanı Asâtekin ile oğlu Özgütekin Rey ve Kazvin'i geri aldılar.⁶¹ Daha sonra Muhammed b. Zeyd iktidara gelişinin ikinci yılında (272/864) Özgütekin yeniden savaşa tutuştu. Ancak meydana gelen savaşta ağır bir yenilgiye uğradı. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, c. VI, s. 345; Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydîleri*, s. 96.

Hasan b. Zeyd, 858 (Hic. 266) yılında Tâhîrîlerin Nişabur valisi Ahmed b. Abdullah el-Hucistânî karşısında zor duruma düşüncü fırsattan istifade etmek isteyen ve onun Sârî valiliğini yürüten Hasan b. Muhammed el-Akîkî kendi adına biat almaya başladı. Bunun üzerine Muhammed b. Zeyd tarafından yakalanarak Dâî Hasan b. Zeyd'in huzuruna getirildi. Hasan b. Zeyd, Türkî Rûmî adlı adamına onun boynunu vurmasını emretti.⁶²

Taberistân Zeydîlerinin imamlarından Nâsır li'l-Hakk'ın gayretleriyle büyük bir çoğunluğu Müslüman olan Deylemîlerin⁶³ Abbasi Devleti içinde kurduğu Büveyhî hanedanı⁶⁴ ordusundaki başlıca gruplar arasında Türkler de yer alır. Hatta Büveyhî hanedanının kurucuları arasında sayılan Muizzü'd-Devle'nin ordusunun önemli bir kısmını Türkler oluşturmaktaydı.⁶⁵ Söz konusu Türklerin komutanı Sebüktekin et-Türkî idi. Bu şahsın Şîî eğilimli olduğu kaydedilir.⁶⁶ Şu bilgileri verdikten sonra onun Şîî eğiliminin mahiyeti hususunda bir değerlendirilmede bulunmak istiyoruz: Sebüktekin'in lideri olan Muizzü'd-Devle Taberistan Zeydî imamlarından Mehdî li Dinillâh'a büyük saygı duyardı. O, el-Hamûlî el-Kummî'nin de içlerinde yer aldığı İmâmiyye Şîası mensuplarının gâib imam anlayışlarını eleştirir, Hasan evladından ve Zeydî imamlarından Mehdî li Dînillâh'ı göstererek "işte benim imamım, sizin imamınız nerede?" derdi.⁶⁷ Muizzü'd-Devle'nin bu ifadesi Mehdî li-Dinillâh ile çok iyi olan ilişkileriyle birlikte değerlendirildiğinde onun daha çok Zeydîliğine işaret eder. Dolayısıyla Muizzü'd-Devle'nin en önemli komutanlarında olan Sebüktekin'in, onun eleştirdiği İmâmiyye Şîiliği eğiliminde olması zayıf gözükmemektedir. Bunu şu hususlar da destekler.

Bunlardan biri, Büveyhîlerin bir Şîî hilafet kurmalarının önündeki engellerden birinin, ordularındaki Türk unsuru olabileceği yani Türk unsurunun ağırlıklı olarak Şîî olmadığıdır.⁶⁸ Bir diğer husus da 966 (Hic. 356) yılında vefat eden Muizzü'd-Devle'nin yerine geçen oğlu İzzü'd-Devle ile Sebüktekin'in araları açıldığında İzzü'd-Devle'yi Deylemîler ve Şîa desteklerken Sebüktekin ve

⁶² Taberî, *Târîh*, c. IX, s. 552; İbn İsfendiyâr, *Târîhu Taberistân* (Browne), s. 186; Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydîleri*, s. 91.

⁶³ Nâtık Bi'l-Hakk, *el-İfâde*, s. 152.

⁶⁴ Abbasî İmparatorluğu'nda Büveyhî Hanedanı'nın hakimiyeti dönemi, onların Şîiler ve Sünnîlerle ilişkileri konularında bk. Ahmet Güner, *Büveyhîlerin Şîî-Sünnî Siyaseti*, İzmir 1999.

⁶⁵ Büveyhî ordusundaki Türk unsuru hususunda bk. Güner, *Büveyhîlerin Şîî-Sünnî Siyaseti*, ss. 41-44.

⁶⁶ Ebû Ali Ahmed b. Muhammed el-Ma'rûf bi Miskeveyh (421/1030), *Min kısmu'l-abîr min kitâbi tecâribü'l-ümem*, Mısır 1333/1915, c. II, s. 247; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, c. VII, s. 305.

⁶⁷ Nâtık Bi'l-Hakk, *el-İfâde*, ss. 182-83.

⁶⁸ Mafizullah Kabir, "The Relation of Buwayhid Amirs with the Abbasid Caliphate", *Journal of the Pakistan Historical Society*, 2 (1954), ss. 228-243, s. 229; Güner, *Büveyhîlerin Şîî-Sünnî Siyaseti*, ss. 41-44.

Türklerin Sünnilere dayanmıştır.⁶⁹ Nitekim aynı ordu içinde Türkler ile Deylemilerin geçmiştten beri rekabet içinde oldukları⁷⁰ bilinmektedir.

Bu üç noktayı birlikte değerlendirdiğimizde yukarıda geçen Sebüktekin et-Türki'nin Şit olduğu ifadesinin, onun Ali evladına (Ehl-i Beyte) diğerlerine göre biraz daha fazla sevgi ve saygı duyması veya İmâmiyye Şiasından ziyade Zeydî eğilimli olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Bunda da Zeydî imamlarından Mehdî li Dînillâh'ın etkisinin olması muhtemeldir. Zira yukarıda ifade ettiğimiz üzere Sebüktekin'in lideri olan Muizzü'd-Devle'nin Mehdî li Dinillâh ile ilişkileri çok iyi olup, ona büyük değer verir ve kendisinin imamı olarak gösterir. Ayrıca Sebüktekin et-Türki'nin bu tutumunun askerleri içinde de yansımaları olabilir.

Türklerle Ehl-i Beyt mensuplarının ilişkileri hususunda şu bilgileri de aktarmak istiyorum. Büveyhilerin meşhur veziri Sâhib b. Abbâd (979 yılı, Hic. 369), Taberistan Zeydî imamlarından Müeyyed Billah'ı sağına Kâdî Abdülcebbâr'ı soluna oturturdu. Horasan'dan Alioğlu (Alevî) bir elçi gelene kadar konum/mekan olarak Müeyyed Billah'ın üstünde biri yoktu. Bu Alevî elçi Türk Sultanı Hakan'ın yanında çok saygın olduğu için Sâhib b. Abbâd onu karşıladı. Sâhib, huzuruna giren bu elçiyi sağına oturttu. Müeyyed Billah girdiğinde kendi yerinde Alevî elçiyi görünce şaşırıldı. Sâhib b. Abbâd Müeyyed'e dayandığı koltuğun üstüne çıkmasını işaret etti. Bunun üzerine o da üstüne çıktı ve meclise katıldı.⁷¹

Bu bilgi de Büveyhî veziri Sâhib b. Abbâd zamanında adı belirtilmeyen Türk Hakanı'nın elçisinin bir Ali evladı olması onun Türk Hakanı ve Türklerle ilişkilerinin iyi olduğunu î mâ eder.

Taberistan (Deylem-Gîlân) Zeydî imamlarından Nâsır el-Utruş'un soyundan Hüseyin en-Nâsır'a (1080 yılı, Hic. 472) 1040 (Hic. 432) yılında Hevsem'de biat edildiğine yanında Hevsem müçtehit ulemasından on sekiz kişi, fukahâ, müderris ve filozoflardan iki yüz küsur kişi, ileri gelen, zengin, işçi, soylu her gruptan durumunun iyi olmasını isteyen yetmiş bin kişi, *Türklerden güçlü bir ordu* ve Deylem ve Gîlan ileri gelenlerinin çocuklarından taraftarları

⁶⁹ Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, c. II, s. 328; Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Cevzî (597/1201), *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, I-İXX, tahk.: Muhammed Abdulkadir Atâ-Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1412/1992, c. XIV, ss. 226-27; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî'l-târih*, c. VII, s. 342-43. Nitekim İbnü'l-Esir muhtemelen siyasi ortamın değişmesi sonucu meydana gelen bu durumu yorumlayarak Sebüktekin'in Sünnî olduğu sonucuna varmış gibi gözükür.

⁷⁰ Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, c. II, s. 163; Hilâl es-Sâbi, Ebu'l-Hüseyin Hilâl b. Muhassin b. İbrahim es-Sâbi (448/1056), *Rûsûmu dâri'l-hilâfe*, tahk.: Mihail Avvâd, Dâru'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut 1406/1986, s. 81.

⁷¹ Humeyd el-Muhallî, *min Kitâbi'l-Hadâiki'l-verdiyye*, s. 272.

vardı.⁷² Zeydî liderlerinden ve Ehl-i Beyt'ten olan Hüseyin en-Nâsır'ın askerleri içinde Türklerin önemli bir unsur olması, Türklerin onu ve Ehl-i Beyt mensuplarından insanları yakından tanımalarına fırsat oluşturmuş olmalıdır. Dolayısıyla bu da, Türklerin Ehl-i Beyt'e duydukları saygı ve sevgide etkili olmuş olabilir.

Konuya ilişkin bir başka bilgi de şudur: Harizmşah sultanı Muhammed Harizmşah (1220 yılı, Hic. 617), Abbasî Halifesi Nâsır li Dînillâh Ebu'l-Abbas'la aralarının açılmasından sonra hilafette Hz. Hüseyin soyundan gelen seyyidlerin hakkı olduğu, Abbasoğullarının o makamı gasp yoluyla ele geçirdikleri, gücü yetecek birisinin bu adaletsizliği düzeltmesi gerektiğine dair bir fetva almıştır. Sonra da Halife'nin adını ülkesinde okunan hutbeden çıkartmıştır.⁷³ Bu tutum, her ne kadar siyasî gerekçelere dayanıyorsa da Muhammed Harizmşah'ın Hüseyin oğullarıyla ilişkisinin iyi olduğunu gösterir.⁷⁴ İktidarın bu tutumu da Türklerin ve iktidar sahiplerinin Ehl-i Beyt mensuplarını daha yakından tanımalarına imkan vermiş olabilir.

Bütün bu bilgiler, Ehl-i Beyt mensuplarının –bir kısmı olumlu anlamda olmasa da- Türklerle temas halinde olduğunu göstermektedir. Peki, bunun Türkler arasında yansımaları var mıdır?

Ehl-i Beyt Mensuplarının Türklerle Bir Arada Yaşamalarının Türkler Arasındaki Yansımaları

Alevîsiyle Sünnîsiyle Türkler arasında gerek yazılı gerekse şifahî kültürde Ehl-i Beyt sevgisine dair pek çok tezahüre rastlarız. Ancak biz burada Türklerle Ehl-i Beyt mensuplarının bir arada yaşadıklarını îmâ eden bir kayda işaretle iktifa edeceğiz.

Bu kayıt, Yusuf Has Hacib'in 462/1070 yılında tamamlayıp, Doğu Karahanlı Devleti hükümdarı Tabgaç Buğra Karahan'a sunduğu *Kutadgu Bilig* adlı eserinde Ali evlâdı ile ilişki hususunda söylediği şu ifadelerdir:

Hizmetkârlardan başka ve beyin adamları dışında, münasebette bulunacak kimseler şunlardır:

Bunlardan biri Peygamberin neslidir; bunlara hürmet edersen, devlet ve saadete kavuşursun.

Bunları pek çok ve gönülden sev; onlara iyi bak ve yardımında bulun.

Bunlar Ehl-i Beyttir, Peygamberin uruğudur; ey kardeş, sen de onları, sevgili Peygamber hakkı için, sev.

⁷² Humeyd el-Muhallî, *min Kitâbi'l-Hadâiki'l-verdiyye*, s. 322.

⁷³ Alaaddin Ata Melik Cüveynî (681/1283), *Tarih-i Cihan Güşa*, çev.: Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, ss. 311, 330-31.

⁷⁴ Söz konusu siyasî gerekçelerle ilgili olarak bk. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, ss. 329-331.

*Ağızlarından yakışsız bir söz çıkmadıkça, onların içini-dışını ve aslını-esasını araştırma.*⁷⁵

Yusuf Has Hacib'in bu ifadeleri, Türklerle Ehl-i Beyt mensuplarının bir arada yaşadığını ihsas ettirmekte, Ehl-i Beyt'e duyulan sevgiyi ve onlara gösterilen saygının derecesini açıkça ortaya koymaktadır. Buna göre devlet ve saadetin, onlara saygı göstermekle olacağı ifade edilmektedir. Ayrıca burada Ehl-i Beyt mensuplarıyla ilişkinin nasıl olması gerektiği de açıklanmaktadır.

SONUÇ

Sonuç olarak Ehl-i Beyt mensuplarından bazıları, Türklerin arasında yaşamışlardır. Türklerin Batı'ya göçlerinde önemli güzergahlardan biri olan Hazar Denizi'nin güneyinde bir Zeydî Devleti kurmuşlardır. Söz konusu Zeydî Devletin imamları olan Ehl-i Beyt mensuplarının askerleri arasında Türkler yer almışlar ve Zeydiler bu coğrafyada toplum olarak 16. (Hic. 10) yüzyıla kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Gazneliler, Harizmşahlar ve Selçuklular Zeydilerin yaşadığı bu bölgeleri hakimiyetleri altına almışlardır. Böylece Türkler, Ehl-i Beyt mensuplarıyla karşılaşmış, bir arada yaşamış ve onları yakından tanıma fırsatı bulmuşlardır. Bütün bu hususlar, Türklerin Müslüman olmasında ve aralarında Ehl-i Beyt sevgisinin bu denli yaygın olmasında Ehl-i Beyt mensuplarının etkili olduğunu düşündürmektedir. Bunu, Türkler arasında gerek yazılı gerekse şifahî kültürdeki Ehl-i Beyt sevgisine dair pek çok tezahür desteklediği gibi özellikle Yusuf Has Hâcib'in Ehl-i Beyt mensuplarıyla ilişkinin nasıl olması gerektiğine dair açıklamaları da desteklemektedir. Ayrıca Türklerin yaşadığı coğrafyada veya ona yakın yerlerde yaşayan Ehl-i Beyt mensuplarının mezhebî anlayış olarak yekpare bir durumda yani sadece Şii eğilimli olmamalarının Alevisiyle Sünnîsiyle Türkler tarafından saygı gösterilmesi ve sevimlerinde etkili olmuş olması muhtemeldir.

KAYNAKÇA

- Ahbârü'd-Devleti'l-Abbasiyye*, tahk. : A. ed-Duri-A. Muttalibi, Beyrut 1971.
- Ahmed b. Sehl er-Râzî (IV. /IX. asrın ilk çeyreği), *Ahbâru Fah ve haberu Yahya b. Abdillâh ve ehîhi İdris b. Abdillâh*, tahk. Mahir Cerrâr, Daru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1995.
- Âmulî ez-Zeydî, Ali b. Bilâl (IV. /IX. yüzyıl), *Tetimmetu mesâbihi Ebi'l-Abbâs el-Hasenî*, (Ebû'l-Abbâs el-Hasenî'nin *el-Mesâbih*'i ile birlikte), tahk. : Abdullah b. Abdullah b. Ahmed el-Havsî, Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye-Mektebetü'l-İmâm Zeyd b. Ali, Amman-San'a 2002.

⁷⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig II*, çev. Reşid Rahmeti Arat, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 313.

- Ateş, Ahmed, "Deylem", *İA*, c. III, İstanbul 1993, ss. 567-573.
- Bausani, Alessandro, "Selçuklular Döneminde Din", trc. : Ali Ertuğrul, *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XI/2, Sivas 2007, ss. 441-465.
- Belâzürî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/892), *Fütûhu'l-buldân*, tahk. : Abdullâh Enîs et-Tabbâ'a-Ömer Enîs et-Tabbâ'a, Müessesetü'l-Meârif, Beyrut 1407/1987.
- Bernheimer, Teresa, "The Rise of sayyids and sādāt: The Āl Zubāra and Other 'Alids in Ninth- to Eleventh-Century Nishapur", *Studia Islamica*, No: 100/101 (Maisonneuve & Larose 2005), ss. 43-69.
- Beyhakî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Hüseyin (Gazneli Sultanı Mes'ûd döneminde Divân-ı Resâil başkan vekili, ö. 470/1077), *Târîhu Beyhakî*, Arapça'ya çev. : Yahyâ el-Haşâb-Sâdık Neş'et, Mektebetü'l-Encilo el-Misriyye-Dâru't-Tıbâ'ati'l-Hadîse, Kâhire ts.
- Bosworth, Clifford Edmund, *The Ghaznavids Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994: 1040*, Librarie du Liban, Beyrut 1973.
- Bulliet, Richard W. , *The Patricians of Nishapur*, Cambridge, Mass. , 1972.
- _____, "The Political-Religious History of Nishapur in the Eleventh Century", D. S. Richards (Editör), *Islamic Civilisations 950-1150*, London 1973 içinde ss. 71-91.
- Buzpınar, Şit Tufan, "Nakîbüleşraf", *DİA*, c. XXXII, İstanbul 2006, ss. 322-324.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik (681/1283), *Tarih-i Cihan Güşâ*, çev. : Mürsel Öztürk, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- Ebü Nasr el-Buhârî, *Sırru silsileti'l-Aleviyye*, tahk. : Muhammed Sâdık Bahru'l-Ulûm, Necf 1962.
- Ebu'l-Ferec el-İsfehânî, Ali b. Hüseyin el-İsfehânî (356/967), *Mekâtilu't-Tâlibiyyîn*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut 1987.
- Esin, Emel, "SÜLÎ'ler İslam ile Karşılaşan İlk Türkler 'Sûl' (Çöl? Çor?) Boylarından, Selçuklulara kadar, Hazar Denizi Kıyılarındaki Oğuzlara Dair", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. II, Cüz (Sayı): 3-4, İstanbul 1979, ss. 31-86.
- Fîruzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Firuzâbâdî (817/1414), *Kâmûsu'l-muhîb*, thk. Mektebetu Tahkîkiki't-Turâs fî Müesseseti'r-Risâle, Beyrut 1993.
- Goldziher, Ignaz – Arendonk, C. van – Tritton, A. S. , "Ahl Al-Bayt", *EI(2)*, New Edition, Leiden 1960.
- Gökalp, Yusuf, *Zeydîlik ve Taberistan'da Yayılması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE, Ankara 1999.

- Gökalp, Yusuf, *Zeydîlik ve Yemen'de Yayılışı*, Basılmamış Doktora Tezi, AÜS-BE, Ankara 2006.
- Güner, Ahmet, *Büveyhîlerin Şîî-Sünnî Siyaseti*, İzmir 1999.
- Hakikat, Abdu'r-Refi', *Cunbiş-i Zeydiyye der İran*, İntişârât-ı Âzâd-ı Endişân, Tahran 1359.
- Hâkim el-Cüşemî, Hâkim b. Ebî Sa'd el-Muhassin b. Muhammed el-Cüşemî (494/1101), *Nuhab min kitâbi Celai'l-ebşâr*, (*Abbâru eimmeti'z-Zeydiyye*, içinde ss. ss. 119-133), der. ve tahk. : Wilferd Madelung, Orient Institut der Deutschen Morgenlandschen Gesellschaft, Beyrut 1987.
- Hâkim en-Nisâbüri, el-Hâkim Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed b. Hamdeveyh b. en-Nu'mân ed-Dabbî et-Tahmânî en-Nisâbüri, *Târîhu Nisâbur telhîsu Ahmed b. Muhammed b. Hasan b. Ahmed el-Ma'rûf "bi'l-Halîfeti'n-Nisâbüri"*, Tahran ts.
- _____, el-Hâkim Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed b. Hamdeveyh b. en-Nu'mân ed-Dabbî et-Tahmânî en-Nisâbüri, *Târîhu Nisâbur telhîsu Ahmed b. Muhammed b. Hasan b. Ahmed el-Ma'rûf "bi'l-Halîfeti'n-Nisâbüri"*, Tahran ts.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed el-Ferâhidî (170/786), *Kitâbu'l-Ayn*, I-VIII, thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrâhîm es-Samerrâî, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbuât, Beyrut 1988.
- Hamza el-İsfehânî, Hamza b. el-Hasan el-İsfehânî, *Kitâbu târihi müluhi'l-ard*, Matbau Mazhari'l-Acâyib (Kebîru'd-Dîn Ahmed'in katkısıyla) 1899.
- Hilâl es-Sâbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Hilâl el-Kâtib es-Sâbî (384/994), *Kitâbu'l-Münteza' min cüz'i'l-evvel min kitâbi'l-ma'rûf bi't-Tâci fi abbâri'd-deleti'd-Deylemiyye* (*Abbâru eimmeti'z-Zeydiyye*, içinde ss. 7-51), der. ve tahk. : Wilferd Madelung, Orient Institut der Deutschen Morgenlandschen Gesellschaft, Beyrut 1987.
- _____, Ebu'l-Hüseyn Hilâl b. Muhassin b. İbrahim es-Sâbî (448/1056), *Rûsûmu dâri'l-hilâfe*, tahk. : Mihail Avvâd, Dâru'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut 1406/1986.
- Huart, Cl. , "Gilân", *İA*, c. IV, İstanbul 1993, s. 782.
- _____, "Taberistân", *İA*, c. XI, İstanbul 1993, ss. 598-599.
- Humeyd el-Muhallî, Humeyd b. Ahmed el-Muhallî (652/1254), *min Kitâbi'l-Hadâiki'l-verdiyye fi menâkıbi eimmeti'z-Zeydiyye*, (*Abbâru eimmeti'z-Zeydiyye*, içinde ss. 171-349), der. Ve tahk. : Wilferd Madelung, Orient Institut der Deutschen Morgenlandschen Gesellschaft, Beyrut 1987.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya (395/1005), *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, I-VI, Dâru'l-Cil, Beyrut 1991.

- İbn Funduk el-Beyhakî (565/1169), *Lubâbu'l-ensâb*, tahk. : Mehdi Recâi, ts. , yy.
_____, *Târîhu Beyhak*, tahk. : Ahmed Behmenyâr, Tahran 1361 (İbn Funduk, bu eserini 563/1167'de tamamladı).
- İbn Havkal, Ebu'l-Kâsım Muhammed en-Nasîbî (367/977'den sonra), *Kitâbu sûreti'l-ard*, Menşûrâtü Dâri Mektebeti'l-Hayât, Beyrut ts.
- İbn İsfendiyâr, Muhammed b. el-Hasan (613/1216), *History of Tabaristan*, İngilizce'ye özet olarak çev. : Edward G. Browne-M. A. -M. B. , E. J. Brill, Leyden 1905.
_____, *Târîhu Taberistân*, I-II, tash. : Abbâs İkbâl, Taberistân 1386/2007.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî (276/889), *Uyûnu'l-Ahbâr*, I-IV, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- İbn Manzûr, Cemâlu'd-Dîn Mükerrrem b. Manzûr (711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdir, Beyrut 1990.
- İbn Ruste, Ebû Ali Ahmed b. Ömer, *Kitâbu A'lâki'n-nefise*, tahk. : M. J. de Goeje, Leiden: E. J. Brill, 1892.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Muhammed (597/1201), *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, I-IXX, tahk. : Muhammed Abdulkadir Atâ-Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1412/1992.
- Kabir, Mafizullah, "The Relation of Buwayhid Amirs with the Abbasid Caliphate", *Journal of the Pakistan Historical Society*, 2 (1954), ss. 228-243.
- Karabiber, Namık Kemal, *Ehl-i Beyt Tasavvurunun Erken Dönem Dîni, Sosyal ve Politik Hayattaki Yansımaları*, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara 2007.
- Kudâme b. Ca'fer, Ebu'l-Ferec (320/932), *Nübezün min kitâbi'l-harâc*, (İbn Hurdâzbe'nin *Kitâbu'l-mesâlik ve memâlik*'i ile birlikte), tahk. : M. J. de Goeje, E. J. Brill, Leiden 1889.
- Madelung, Wilferd, *Religious Trends in Early Islamic Iran*, The Persian Heritage Foundation, New York 1988.
- Makdisî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Beşârî (380/990), *Absenü't-tekâsim fi ma'rifeti ekâlim*, Notlar: Muhammed Mahzûm, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1408/1987.
- Merçil, Erdoğan, "Gazneliler", *DİA*, c. XIII, İstanbul 1996, ss. 480-484.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali (346/957), *Murûcu'z-zeheb ve meâdinu'l-cevher*, I-VII, thk. Charles Pellat, Beyrut: Publications de l'Université Libanaise, 1973.
- Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed (421/1030), *Min kısmı'l-ahîr min kitâbi tecâribü'l-ümem*, Mısır 1333/1915.

- Nâtık bi'l-Hakk, Ebû Tâlib Nâtık bi'l-Hak Yahya b. Hüseyin Hârûn el-Hârûnî (424/1033), *el-İfâde fî Târîhi'l-Eimmeti'z-Zeydiyye*, thk. Muhammed Yahya Salim Azzân, Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, San'a 1996.
- Nerşahî, Ebu Bekir Muhammed b. Cafer (348/), *Târîhu Buhâra* (332/943'te yazıldı), tash. : Müderris Rıdavî, İntişarâtı Kitabfuruşî Şinaî, Tahran 1317.
- Öz, Mustafa, "Ehl-i beyt", *DİA*, İstanbul 1997, X, 498-9.
- Özgüdenli, Osman Gazi, "Selçuklular-Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat", *DİA*, c. XXXVI, İstanbul 2009, ss. 371-375.
- Râgıb el-İsfahânî (502/1108), *Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, İstanbul 1986.
- Sehmî, Ebu'l-Kâsım Hamza b. Yusuf b. İbrâhim (427/1036), *Târîhu Cürcân*, Haydarâbâd 1369/1950.
- Sharon, Moshe, "Ehl-i Beyt –Ev Halkı–", çev. : Cem Zorlu, *Marife*, yıl: 4, sayı: 3 (Kış 2004), ss. 341-353.
- Sümer, Faruk, "Selçuklular", *DİA*, c. XXXVI, İstanbul 2009, ss. 365-371.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim eş-Şehristânî (548/1152), *el-Milel ve'n-nihal*, I-III, thk. Ahmed Fehmi Muhammed, Dâru's-Surûr, Beyrut 1948.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsiri'l-Kur'ân*, I-XX, Menşûrâtı Cemâatu'l-Müderrisin min Havzati'l-İlmîyye, Kum ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu'l-Taberî: Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*, tahk. : Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Kahire: Dâru'l-Meârif, t.s.
- Taneri, Aydın, "Hârizmşahlar", *DİA*, c. XVI, İstanbul 1997, ss. 228-231.
- Türcan, Galip, İmâmî Ehl-i Beyt Tanımının Dinî Temelleri", *Ma'rifet*, Yıl: 4, Sayı: 3 Kış 2004, ss. 55-72.
- Uyar, Gülgün, "Nakîb", *DİA*, c. XXXII, İstanbul 2006, ss. 321-322.
- Ümit, Mehmet, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi Zeyd b. Ali'den Kâsım er-Ressî'nin Ölümüne Kadar*, İsam yay. , İstanbul 2010.
- _____, "Usûlü'd-Dîne İlişkin İlk Zeydî Metinler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 6, sayı: 11, Çorum 2007, ss. 81-102.
- Varol, M. Bahaüddin, *Siyasallaşma Sürecinde Ehl-i Beyt*, Yediveren yay. , Konya 2004.
- Yaşaroğlu, Hasan, *Taberistan Zeydileri (250-316/864-929)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.
- Yazıcı, Tahsin, "Deylem", *DİA*, IX, İstanbul 1994, ss. 263-265.
- _____, "Gilân", *DİA*, c. XIV, İstanbul 1996, ss. 68-69.
- Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig II*, çev. Reşid Rahmeti Arat, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.